

volt is emelve. Ezt irigyli meg tőlük Kölcsey a *Nemzeti hagyományok*-ban, mert érzi, hogy éppen ez hiányzik a magyar kultúrfejlődésben.

Természetesen arról már végképp elkéstünk, hogy ilyen szerves fejlődésre várjunk, amíg a népkultúra magától nő fel magas kultúrává. A parasztság számára nincs értelme ennek a lassú fejlődésnek, amint meglátja, hogy van rövidebb útja is az emelkedésnek: egyszerűen átvenni a felső réteg műveltségét és életformáját. Itt érünk el ahhoz a ponthoz, ahol a parasztság kultúrcseréje szoros kapcsolatba került a nemzeti kultúra nagy kérdéseivel. Ez a messzeágazó kérdés azonban már túlnő cikkünk keretein, és külön részletes tárgyalást kíván.

1943

Hagyomány és kultúra, II

Néz nyugatra, borús szemmel néz vissza keletre
A magyar, elszakadott, testvértelen ága nemének.

Az ifjú Vörösmarty szavára Kölcseytől jön visszhang:

Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak,
Nyugati ég forró kebelem nem tette hideggé.

Alig jut öntudatra a magyarság újjászületett irodalmában, már fölmerül nagy kérdése, kultúrájának kettős volta. És az első eszmélés a kérdésnek máig érvényes megoldását is azonnal meghozza: Kölcsey tanulmányát a *Nemzeti hagyományok*-ról.

Kölcsey lelke nem tudott belenyugodni, hogy a műveltség a választottak szűk körének magánügye legyen, de azt is világosan látta, hogy a nép csak akkor tud részt venni a kultúrában, ha ott is gondolkodásának megszokott formáival, „hagyományával” találkozik, még ha ez a hagyomány át is alakult magasrendű műveltséggé.

Ezért tudott a görögség szerinte nagy tömegeivel állandóan részt venni a magasrendű görög kultúrában, mert annak minden elemében a saját képzeire ismert, hagyományos hitvilága alakjait látta eposzban, drámában, képzőművészetben, mindenütt. Hogy a homéroszi istenek nem mindig viselkedtek úgy, mint a néphitben, az nem volt felfoghatatlan idegenség, azt bele

tudta illeszteni addigi képzei közé. Így a hagyomány folytonos emelkedésével lépést tarthatott az egész nép: a mitológia primitív megjelenítésétől emberi drámákig jutott el, kezdetleges istenábrázolásoktól eszményített naturalista alkotásokig. A görögség úgy nőtt bele a kultúrába, hogy közben a nemzeti lélek saját ízlése szerint szabadon bontakozhatott ki. Nem kellett lerázni magáról azt a világot, amelyben élt, és egy újat magára öltetni, ha fel akart emelkedni a magasabb műveltség körébe.

Tanulsága mindebből a *Nemzeti hagyományok* írójának az, hogy a néphagyományban van minden nemzet számára az az alap, amelynek elemeiből magas kultúrát fejleszthet magának: olyan kultúrát, amely a művelődési igények szerint is kifogástalan, mert kiegyensúlyozott, harmonikus, és a társadalom felől nézve is kifogástalan, mert az egész népet foglalja magába.

A mai idők újra felvetették ezt a problémát. Sajnos, többen is foglalkoznak vele, mint ahogy helyes megoldáshoz szükséges volna. Népkultúránk felemelése magas kultúrává tömegek jelszava lett, és különböző elméletek, próbálkozások születtek a jelszavakból. Közös ezekben a kísérletekben egy sajátos félreértés: a néphagyományban levő *elemek* felhasználása helyett a népkultúra bizonyos *formáit* akarják átültetni a magasabb formák közé; ennek érdekében bizonyos népkultúrai formák életét meg akarják hosszabbítani, vagyis a népkultúrát akarják valamilyen formában fenntartani.

Vizont tudjuk, ha kissé a mélyére tekintünk a dolgoknak, hogy a hagyományban élő nép fejlődése állandóan haladó folyamat, azt egy pontján megállítani nem lehet, méghozzá olyan pontján, ahol ellenállhatatlan külső hatásokra éppen gyors fordulatot öltött. S vajon az óhajtott nemzeti kultúra érdeke kívánja-e, hogy a népkultúra népkultúra maradjon, hogy soha ne fejlődjék fel a magasabb szintre? Kölcsey szerint épp a föl-

emelkedés volna kívánatos. Vagy talán tovább is az évszázados lassú fejlődésre akarják utalni a népet, kizárva az európai magas kultúra világából? Tehát még évszázadokig várjunk a nemzeti kultúrára? És még évszázadokig várjon a kultúrára a nép?

Teljes joggal hangoztatják ezzel a mozgalommal szemben – elsősorban Erdei Ferenc –, hogy a népkultúra fenntartása hiábavaló fáradozás: meddő és káros dolog a fejlődés útjába állani, mert az emberiség célja a magas kultúra, amíg oda el nem jut egy embercsoport, addig nem él emberhez méltó életet.

Már abban a kérdésben, hogy mit jelent a kultúra számára a néphagyomány, nem ilyen világos e tábor felfogása, kicsit sommásan intézi el ezt a nagy jelentőségű kérdést. Igaz, mondja Erdei, hogy a hagyományos életforma sok emberi értéket őriz, olyanokat is, amelyek a mi társadalmunkból hiányoznak. De azért nem kell bánkódnunk pusztulásukon. „A nagy tömeg menthetetlenül barbárul éli át az átmenet idejét”, igaz, de az átmenet szükséges, hogy innen továbbfejlődve egyszer az igazi magas kultúrát is elérje. A nemzeti műveltség pedig, szerinte „úgysem kaphat mást a parasztkultúrától, mint népkultúrai példákat”... „...soha nem az élő népkultúra volt a forrásuk” a belőle merítő alkotóknak, „hanem mindig annak objektíve szemlélt műformái”. „Ehez tehát nem kell eleven népkultúra, még kevésbbé eleven parasztkultúra; minden népkultúrának tehát primitívek, nomádok, parasztok kultúrájának és a középkori tájkultúráknak a múzeumi gyűjteményei is elegendők ehhez.”

Ez a szemlélet pontosan az ellenkezője annak, amit Kölcsey és mai alkotóink vallanak. Hiszen ezeket éppen a „barbár átmenet” hajtotta a népkultúra felé! Saját társadalmukban látták az elkerülhetetlen megoszlást: a fogékonyak magas emberi színvonalát és az érzéketlen tömeg sivár műveletlenségét. A nép-

kultúrában pedig sehol nem volt ez a megoszlás, és mégis emberi mélységeket termelt, és élt át az egész közösség. Ez a „barbár átmenet” sajnos egyáltalán nem „átmenet”, hanem minden tapasztalat szerint szomorú „megérkezés”. Akik idejutottak, többé-kevésbé elvesztek a magasabb szellem, az érzelem mélységei, a megilletődés: a kultúra számára. Ha Erdei idejétmúlt felfogás ellen küzd, az ő szándékai még időszertlenebbek: mert ő oda akarja bevezetni a népet, ahonnan már egész Európa a kivezető utat keresi – s talán a népies törekvésű tábor is, csak tisztázatlan gondolatokkal. Vajon ha látom, hogy az előttem járók rossz irányban haladnak, és éppen most igyekeznek visszakanyarodni a helyes útra, meg kell nekem is tennem ugyanazt a kerülőt? Nem okosabb egyenesen átvágni a helyes irányba?

És vajon a „múzeumi gyűjtemények” elegendő kivonatai-e a néphagyománynak, hogy azokból nemzeti kultúrát lehessen majd formálni? Erdei Bartókra és Kodályra hivatkozik. „Bartók és Kodály sem úgy teremttették meg a magyar zenét, hogy az élő népzene gyakorlatát tanulták volna el, hanem összegyűjtötték a népzenei dallamanyagot – nagy részben már a parasztok közt is múzeumi darabok voltak –, s ezek a műformák ihlették meg géniuszukat. A népkultúra tehát akkor is betölti forrásszerepét, ha már múzeumba kerültek darabjai, s mint élő kultúra régen megszűnt.”

Hallgassuk meg, mit felel erre a legilletékesebb forrás, maga Kodály: „Nem elég tudós módra, anyaggyűjtésszerűen »megismerni« az anyagot, azt »lege artis« feldolgozni, s lélekben talán idegennek maradni tőle. *Emberileg is részesévé kell válni a hagyománynak s ezzel egy embercsoport lelki életének. Csak így jutunk hozzá ahhoz, ami másképpen nem adható át, mint élő lényről élő lényre, szemtől szembe való találkozással.*”

Nem elegendők tehát az „objektíve szemlélt műformák”, a

mögöttük levő *emberi világ* a fontos. Hiszen a műveken keresztül is ennek az életformának és a benne formálódó emberi léleknek szépsége fogta meg az alkotókat. A művek maguk csak kiszakadt darabjai, tökéletesre csiszolt üzenetei ennek a világnak.

És kialakulnak ebben a világban olyan értékek is, amelyek már nem is tudnak különszakadni az élettől, mint külön életet élő „művek”, hanem a hagyomány megszakadtával elenyésznek, és hosszú fejlődésre van szükség, amíg az elvesztett színvonalat újra elérhetjük. Gondoljunk például a beszédkultúrára! Ez a magas fokú, szinte művészi beszéd valaha az úri magyarságnak is tulajdona volt, de megszakadt a hagyománya, s ma már csak a nép egyes részeinél találkozhatunk valódi, művészi magyar nyelvvel. Hagyjuk ott is elpusztulni? Akkor elmondhatjuk, hogy a magyar nyelv is csak könyvekben él, mint a latin klasszikusok művei. Mert jól meg kell jegyeznünk, hogy a hagyomány élete folytonos halmozódás. Az egyszer megtalált kifejezés száll nemzedékről nemzedékre, és minden újabb szerzemény csatlakozik az előzőkhöz. Csakis ebben a folytonosságban van a záloga az értékek fennmaradásának. Van bátorsága Erdeinek kijelenteni: nincs szükségünk ezekre az értékekre, mindent kezdhünk előről, mindent tudunk majd pótolni?

Azt hiszem, ma minden értéket meg kell ragadnunk, amivel magyarságunkat építhetjük, minden vonásra szükségünk van, amivel gazdagabbá tehetjük azt a képet, amit a magyarságról magunknak és mások számára alkotni akarunk. Nem mondhatjuk tehát közömbös szívvel, hogy pusztuljon a népkultúra, jöjjön a polgárosodás, a proletarizálódás, majd később gondolkozunk rajta, hogy az elrontott milliók újra emberek legyenek. Inkább vizsgáljuk meg gondosan, mi is a teendő a mi sajátos, átmeneti állapotunkban?

Hogy a népkultúra változatlanul fenn nem tartható, tudjuk;

hogy értékeire múlhatatlanul szükség van, szintén valljuk. Problémánk tehát az, hogy most, amíg van még népkultúra, amikor a nép nagyobb tömegei még nem lettek színtelen, magyartalan polgárrá, gondosan szétválasszuk: mi az, ami megtartható a népkultúrából, s mi az, amit pusztulásra ítélt az idő; mi az, ami átalakítva kell hogy tovább éljen a nemzeti műveltségben, és milyen tanulságokat kell megszívlelnünk a hagyományos életformákból egy jövőendő életforma kialakítására? Nem árt egyszer már sorra venni a néphagyomány elemeit külön-külön, hogyan használható fel a jövőendő magyar kultúra számára.

Nem lehet a hagyományt egyik szélsőség szerint sem és nem lehet *egységesen* megítélni. Minden eleme más és más szabályok érvényesek. Vannak olyan elemei is, amelyek minden átalakulás nélkül élhetnek tovább bármilyen életformában. Ilyenek, hogy a legkisebbeken kezdjük, a gyermekjátékok. Nincs olyan magasra fejlett társadalom, amelyben ezek idegenül, furcsán hatnának, amellet bizonyos vonatkozásban pótolhatatlannok. Kodály írja róluk: „Ez ősi játékok fenntartása elsőrendű kulturális és nemzeti érdek. Egyrészt valóságos tárházai a tudatalatti magyarságnak. Tudatalatti elemeknek eddig még alig méltatott, nagy szerepe van a nemzeti jelleg kialakulásában. Aki nem játszotta gyermekkorában e játékokat, annyiival is kevésbé magyar. Benne a nemzethez tartozás sokágú, bonyolult érzése feltétlenül szegényesebb, hiányosabb. Egy csomó jellegzetesen magyar testmozdulat, szólás-hanglejtés forma, dallam kimaradt lelki életének építőanyagából. A nevelésnek oda kell törekednie, hogy ez a szó: »magyar vagyok«, minél gazdagabb tartalmat, minél több életet, színt jelentsen mindenkinek, egyénileg is, különben vajmi könnyen üres frázissá szárad.

Másrészt nagy e játékok tisztán emberi értéke is: fokozzák

a társasérzést, életörömet. A mai gyermek koravénisége ellen nincs jobb orvosság.”

Nem ellenkezik a magas kultúra szellemi színvonalával, azt hisszük, a gondolkodásnak és gondolat kifejezésnek fejlett hagyománya sem: a népnyelv. Sőt ezt kell legjobban féltenuk, itt kell módot találnunk rá, hogy a fölfelé törő parasztság se vesszítse el ezt a nemes hagyományt, s az értelmiségi és dolgozó polgári rétegekbe is vissza lehessen menteni minden szépségét. Itt vesztettünk legtöbbet: nyelvünk elkopott, elszíntelenedett, már magát a nyelvtant is kerékbe törjük, egyáltalán, alig tudjuk magunkat kifejezni. Sehol annyi képzavar, befejezetlen vagy rosszul befejezett mondat, mint a magyar intelligencia beszédében. Meg kell találnunk a módját, hogy a népnyelv eleven tradíciójából újra régi szépségében újuljon meg a magyar beszéd mind az írás lapjain, mind a társasági élet fordulataiban.

Szorosan kapcsolódik a beszédéhez a társadalmi élet, az érintkezés és fellépés hagyománya. Ez is olyan eredmény, amely folytonos halmozódással érhet csak el olyan magas fokra, mint sok vidékünkön. A folyton új és új formákat kialakító, fejlett emberség e formákban maga is újra és újra gazdagodik; ez az állandóan egymásra ható kölcsönösség: a maga teremttette formákban új ösztönzést nyerő szíves emberség vész el a megszokadó hagyománnyal. Az ember ugyanaz a kispolgári formák közt is, mégis hiányzik valami: a formáknak színes, meleg gazdagsága és az a biztonság, amivel a bennük kiművelt ember a formákkal él, azokhoz magából állandóan hozzáad. Ennek a hagyománynak megőrzése már a társadalom szerkezeti kérdéseitől függ.

Ezek az értékek mind jól megférnek a magas kultúrában élő ember szellemi fejlettségével, sőt egyenesen hozzátartoznak, s már csak ezért is szükség van további életükre. Mégis ezeket az

elemeket éppúgy őrli, pusztítja a társadalmi változás, mint az életre nem valókat. A változás, úgy látszik, nem mindenben „szükségszerű”.

Lássuk most azokat az elemeket, amelyek megszakítatlan továbbbi hagyománya nem remélhető, amelyeket azonban mégsem szükséges könnyelműen átengedni a pusztulásnak és kidobni életünkől. („Életünk”-ről beszélek, értelmiségieket is beleértve, mert amit magam nem válllok, azt másra sem akarom rákényszeríteni.) Azokat az elemeket értem, amelyek csak ünnepélyes pillanatokban felújítva maradhatnak fenn, de úgy igenis fennmaradhatnak: a tánc, a viselet, egyes szokások. Ha a modern és polgárosult Angliában fennmaradhatnak ezek a hagyományok az intelligencia körében is: a hagyományos alkalmakra felöltik a régi viseleteket, és az ősi táncokban, szokásokban átélik múlt idők hangulatát, s nemzeti érzésük a múlttal is gazdagodik, ha Oroszországban alakulhatnak olyan kórusok, amelyek kizárólag a népdalt és *néptáncot* művelik, miért ne élhetne ilyen „másodlagos” hagyományban nálunk is mindez, ahol oly nagy értékek maradnának fenn ezekben a formákban. Nemcsak régebbi korok furcsasággá vált öltözetei, táncai, hanem a népkultúra üde alkotásai, s a tánc esetében jellemünk olyan művészi megnyilatkozása, amit kidobni életünkől van olyan veszteség, mintha egy nagy költőnket kellene kitörölnünk a nemzeti kultúrából.

Azt mondják majd erre a tudósok, hogy mindez így már nem él valódi életet, ha eltűnik a megnyilatkozások mögül az életforma, amelyben *funkciója* volt; ebben a mesterséges fennmaradásban már csak tetszhalottként élhet a hagyomány bármilyen formája.

Erre azt feleljük: ezek a dolgok a nép életében is az ünnepélyes alkalmak ritka pillanataiban éltek, s mégis öröklődtek nem-

zedékről nemzedékre. Legszebb táncainkat is csak az év egyes, különösen emelkedett pillanataiban járták el, és csak így láthatta a következő generáció, mégis élt tovább nemzedékeken keresztül. Ha találunk rá módot – és erre a legkönnyebb módot és kedvet találni a jelek szerint –, akkor ilyen ritka pillanatokban tovább élhetne mindez az egész társadalomban. Hiszen ezek a táncok s egyes viseletek olyan „alkotás”-ként élvezhető művek, mint akármelyik műalkotás, vagy mint a népdal, nem szükséges hozzá, hogy benne éljünk a népi-naiv lelkivilágban, mint a mesénél, balladánál. S ha így elérjük azt, hogy az a mozdulatkultúra, ami a néptáncban él, fennmarad tovább is néhány remek táncunkkal a nemzeti életben, mit számít az, hogy mindez „tetszhalott”? Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a ma érvényben levő mindennapi formákat *dílandóan* cseréljük fel velük: a ma általános öltözetet és a modern táncot. A tánc mai életünkben társadalmi érintkezési forma, s mint ilyen kiirthatatlan. Amazoknak a táncoknak pedig egészen más a jelentőségük: magasrendű mozgásérzetekben csak itt átélhető érzések kiélése, művészet, ami emelkedett pillanatokot kíván. Emelkedett pillanataink törvényét nem kényszeríthetjük rá a hétköznapiakra, de viszont mindig újra és újra szükségünk lesz rájuk. S nem számít a hagyomány mesterséges volta, ha a képesség, a kialakult értékek így öröklődnek tovább, s ha a „felújítás”-ban mindig örömről van szó.

Ugyanez áll a viseletre is. Amit oly buzgón hangoztatnak elene, hogy „értelmetlen”, „kényelmetlen”, az gyerekes kifogás. Hát a frakk sokkal értelmesebb, kényelmesebb? És mégis hordjuk. S ha jólesik bizonyos alkalommal frakkot öltönni, éppúgy sokszor jólesnék viseletbe öltözni. Különösen falun járva érzi ezt az ember, ahol éppen a mi civil ruhánkat érezni értelmetlennek. Vidéken és akárhol a természetben a pötyögő hosszú

nadrág, a hosszú, lépést akadályozó télikabát, a félcipő értelmetlen, mert csak pár lépéses utainkra, lakásunk parkettjére van elgondolva. És a díszmagyar nem terhes, nem „értelmetlen”? S amint ez a pompás úri hagyomány továbbél az ünnepélyes pillanatok számára, és fenntartja múlt idők magyarjainak ízlését, ugyanúgy fennmaradhatna a nép és az intelligencia közt egyaránt a legszebb népviseletek kultusza, amellet élhetnénk hétköznapijainkat az általános európai öltözetben. Ez már nem volna hagyomány, csak tradíció, de evvel a tradícióval kialakult művészi eredményeket: színeket, formákat őriznénk meg továbbra is, és a magunk életét tennénk gazdagabbá, színesebbé, magyarabbá.

Hogy hogyan lehet mindezt elképzelni? A népnél talán a lakodalom lehet minden ilyen hagyomány felújulására a legjobb alkalom, különösen ahol ennek magának is kifejlett formája él a hagyományban, s ezt is fenntartaná a tradíció. Az intelligenciának könnyű alkalmat teremteni, s úgy látszik, egyre több a készség és kedv az ilyen „felújítás”-ra és „beöltözés”-re.

Ezekon kívül vannak a népkultúrában olyan elemek is, amelyek semmi módon nem lehet a folyó élet tradíciójában megtartani, a megváltozott élettel együtt eltűnnek a gyakorlatból. De még itt is különbséget kell tenni. Vannak köztük olyan jelenségek, amelyeknek további fennmaradása nem is kívánatos, ezeknek el kell tűnniük a nép életéből, de előbb a néprajztudománynak sürgősen fel kell dolgozni a bennük rejlő anyagot, mert őstörténetünk és sok más tudomány számára fontos tanulságokat rejtenek magukban. Ezek: a tárgyi primitívség sokféle megnyilvánulása és a babonák, az ősi hitvilág és világkép elemei. Vannak aztán azok az elemek, amelyek lassan kihalnak, de a nemzeti magas kultúrának fel kell szívnia magába, hogy átalakítva, „szublimálva” kialakulhasson belőlük a magasrendű

magyar művészet: a népzene, népköltészet, népművészet, népi ízlés az építkezésben, és idetartozik a tánc is, mert itt a meglevő népi táncok megőrzése mellett is szükséges kialakítani a népi gyökerekből magasrendű táncművészetet, a még nemlétező magyar balettet.

Itt jutunk el a legnehezebb feladathoz. Ez az a pont, ahol a népi gyökerű magas kultúra problémája megoldható. Azért is próbálkoznak a legtöbben ezzel a kérdéssel: a népművészet különböző ágainak magas művészetté való feldolgozásával. Hagyjuk most a téves elképzeléseket, hogy több terünk maradjon a követendő példa bemutatására. Mindössze annyit jegyezzünk meg, hogy minden ilyen próbálkozásnak alaphibája, hogy nem a magas művészet formáit tekintik végcélnek, ahová fel kell emelni a népi anyagot, megtölteni vele a formákat, és ezáltal magyarrá tenni – és felhozni a népet is a magas műformák színvonalára –, hanem ellenkezőleg, a népi formákat tekintik végcélnek, s ezekbe oltanak be tulajdonságokat a magas műformák köréből. E kentaur műfajokból azonban sohasem születik európai színvonalú magyar művészet.

Lássuk inkább a tökéletes példát, az egyetlen, amely ezt a kérdést sikerrel oldotta meg: Kodály mozgalmát. Nemcsak a példa kedvéért, hanem azért is, mert oly sok ünneplés és annyi méltatás ellenére még mindig sokan vannak, akik nincsenek tisztában azzal, hogy mi is folyik tulajdonképpen ennek a mozgalomnak keretében.

Két külön dologról van szó ugyanis. Az első közismert: a két nagy művész, Bartók és Kodály a népdaltól a nagy műalkotásokig vezető utat magában tette meg, s emelte magas művészetté a népdalt. Ebből az a tanulság, hogy az ilyen összeolvasztáshoz egyrészt alkotótehetség kell, másrészt nem lehet lemondani a nagy alkotások színvonaláról, az európai művészet

magasrendű műformáiról, hanem azokba kell önteni az új életet. De azt már kevesen tudják, hogy milyen hatalmas erőfeszítéseket tesz Kodály arra, hogy ezt az utat a széles néprétegek is meg tudják tenni utánuk. Nagyvonalú terv alakult ki lelkében, hogyan lehessen a népet elvezetni az egyszólamú énektől az oratóriumig. Olyan nevelési eszközt találni, amely mindenütt, mindenkinek rendelkezésére áll, ami nem a tehetségek kiváltsága, mint a hangszertanulás, de ami művészi élményekhez juttatja el a gyermeket, ahová a hangszertanulók többsége sosem jut el: ez az eszköz a karének. Ha ez kottaismerettel egyesül – és ez csak helyes nevelő módszer kérdése –, akkor bekapcsolja a legelhanyagoltabb rétegeket is a művészetbe, akár városi proletár, akár eldugott faluban parasztgyerek. De hogy ez az eszköz igazán tökéletes legyen, hogy a zenei nevelés egyúttal felfrissítő élmény is lehessen, s hogy a gyermek – a városi – magyar levegőt szívjon be az első kottaolvasó gyakorlatoktól kezdve, illetve hogy – a falusi – a saját levegőjében emelkedjék új ismeretek színvonalára, ehhez szükség volt egy nagy szellemre, aki arra is vállalkozott, hogy maga építse ki ezt az utat az óvodások kis énekes játékaitól iskolai énekgyakorlatokon és művészi gyermekkorusokon keresztül a nagy vegyes karokig, a nagy művekig.

Hogy jutott idáig a *Psalmus*, a *Te Deum* alkotója? „Azt az árkot, ami a magyarságot a kultúrától elválasztja, mindenáron be kell töltenünk, ha másképp nem megy, a saját holttesteinkkel” – hallottuk egyszer tőle.

Minden problémát meg akar oldani ezzel a mozgalommal: a néphagyományban élőket törés nélkül felemelni, a szegény rétegek számára hozzáférhetővé tenni a kultúrát, eltüntetni a polgári világon belül a kettősséget, hogy van egy kis számú elit (amely nálunk ki sem tudja tölteni a zenei élet kereteit), és mel-

lette a nagy, közömbös tömeg, amely mit sem tud a kultúráról. Kétszólamú énekgyakorlatok, a *Bicinia Hungarica* élén ez áll: „Galántai népiskola, mezítlábas pajtásaim: rátok gondolva írtam ezeket. A ti hangotok cseng felém ötven év kódén át. Hajgálód, verekedő, fészekszédő, semmitől meg nem ijedő, talpig derék fiúk, dalos, táncos, illedelmes, jódolgó lányok: hová lettek?”

Ha minket akkor effélékre (s még egyre-másra) megtanítanak: be más életet teremthetünk volna ebben a kis országban! Így azokra marad, akik most kezdik tanulni, hogy nem sokat ér, ha magunknak dalolunk, szebb, ha ketten összedalolnak. Aztán mind többen, százan, ezren, míg megszólal a nagy Harmónia, amiben mind egyek lehetünk. . .”

Micsoda szerető gonddal állított össze ezekben a *Biciniák*-ban mindent, ami csak szükséges magyarságunk építéséhez! A népdalok változatos gazdagsága, a magyar zenei múlt különböző darabjai: zsoltárok, 16. századi katolikus énekek, Balassi-énekek, históriás ének, majd egy füzet a rokon népek dallamaiból (szövegüket is pontos fordításban közli a dalokhoz, hogy a rokon gondolkodású népek költészete is megnyíljon a magyar gyermek előtt). S mindez a zenepedagógus finom érzékével összeválogatva, aki ismeri a szakzenészek képzettségének egyoldalúságait is, a műveletlenek nehézségeit szintén, és már itt, az alapokban akarja egyengetni a tökéletesebb zenei műveltség útjait. A magyar gyermek ezentúl abban a szerencsés helyzetben van, hogy a legsajátabb, legismerősebb hangok közt és Kodály fantáziájának vezetésével emelkedhet fel olyan művekig, mint a *Mátrai képek*, s azon túl a világirodalom alkotásaihoz.

És hogy a terv létté is váljék, azért van ott minden kis részletkérdés megoldásánál: akár óvodásoknak való gyakorló facimbalmot kell kitalálni, akár népdal alapján készült modern

kottatanító tankönyvet összeállítani. Iskolát látogat, embereket ösztönöz, gondolatot ad. S nemsokára megláthatjuk legalább a zenében a csodát: a hagyományból a legkorszerűbb kultúrába törés nélkül fölemelt nép, a kultúrátlanok és művelt elit kettősége helyett egy kultúrába összefoglalt „osztálytalan” társadalom csodáját. Így szolgálja Kodály azt az elvet, amit maga így fogalmazott meg: „Ha már elhagyjuk az írástalan kultúrát, sürgősen át kell térnünk az írásosra, különben betelepszik az írástalan kultúra helyére a kiirthatatlan analfabetizmus. Amúgy a régi kultúra minden értékét átmenthetjük.” Milyen másképpen állunk itt szemben a „menthetetlenül barbár átmenet”-tel! Akár Tolsztoj, aki elemi iskolai olvasókönyvet írt parasztgyerekeknek.

Ha ilyen gondoskodással vágunk elébe a változásnak, akkor már nézhetjük az ő nyugalmaival: „A nép életéből lassan, de kérlelhetetlenül irtja a hagyományt maga az élet. Ezzel szembe szállni, egy természetesen történeti folyamat elé gátat vetni: hiábavaló törekvés volna. Most a művelt rétegen van a sor, hogy felkarolja, megőrizze, hogy élete cselekvő része legyen. . . S eljön az idő, mikor a művelt réteg a néptől átvett hagyományt új, művészi formába öntve, újra átadhatja a nemzeti közösségnek, a nemzetté vált népnek.” Új művészi formába, azaz európai kultúra színvonalára emelve. Mindig erről van szó Kodálynál, ha a néphagyomány jelentőségéről beszél: „Megvan benne magja, terve egy nagy nemzeti zenekultúrának. Ennek kifejtése, teljessé tétele a művelt réteg dolga. . . ránk nézve a zenei néphagyomány sokkal többet jelent, mint a nyugati kultúrnépek közül azoknak, amelyek már századokkal ezelőtt magasrendű műzenét teremtettek. Náluk a népzene felszívódott a műzenébe, s ők nagy mestereik műveiben megtalálhatják azt is,

amit mi még csak a népzenelekben találhatunk meg: a nemzeti hagyomány folytonosságát.”

Látjuk, hogy ez nem „kivonulás Európából”, hanem éppen bevonulás, fölemelkedés Európába. Hiszen Kodály mint tanár nevezetes volt, hogy tanítványait milyen erővel tudja a zeneirodalom tanulmányozására kényszeríteni. Nyugalomba vonulása után az akadémiai kottatár látogatottsága felére csökkent, s ezt a hivatalos beszámoló is a Kodály-órák megszűntével magyarázta. Ugyanaz a nemzeti kultúrideál ez, mint a „művelt” Kölcseyé, aki a népdalból akart élete végén művészi nemzeti dalstílust kialakítani. Látjuk, hatalmas műveltség és néphagyományokhoz való fordulás nem áll egymással ellentétben. Sőt éppen az igazán mély műveltség mutatja meg, hogy saját énünk, valódi mondanivalónk nélkül nincs magasrendű művészet. De míg azt a mondanivalót megtaláljuk! Kölcsey, a nagy nyugatos kerülő után gyötrő küzdelemben törte magát az áhított hang, a nemesített népdal hangja után, s mikor megtalálja, már alig van néhány éve s néhány verse. Ám a szerencsésebb, mindjárt a forráshoz folyamodó Kodály sem vall könnyű munkáról. „Nálunk az értelmiség szülöttjének valósággal ki kell harcolni a magyarságot. Ami körülveszi, mind idegen. Át kell vágni magát rajta, utat törni a magyarsághoz. . .

A magyar kultúra fellegvára még csak részletekben, darabokban van meg, a zenész sem talál ott kész műhelyre, azt maga kell hogy megépítse, szálanként összehordja, mint a fecske a fészket. A nagy nemzet fia kész fészkekbe száll költeni.

...mindenfajta magyar művész csak úgy tud dolgozni, ha megfogja az eljövendő magyar kultúra víziójának varázslata...”

„Magyar kultúra víziója!” Se nem behódolás az idegen formáknak, sem elmerülés a primitívságban. „Népiesek” és „urbánusok” mondvacsinált ellentéte idején jó lesz hangsúlyoz-

nunk: „...magyarság és európaiság szintézise... Addig él a magyar, míg meg nem oldja.”

Van azonban még más megoldanivalója is. Ha a mai társadalom válságából ki akar lábolni, és nem akar addig várni, míg azt is előbb mások kitalálják, s aztán elkésve baktasson a többiek után, akkor szembe kell néznie kultúrformánk általános emberi válságával is. Míg a társadalom politikai-gazdasági kettészakadásával már hosszú idő óta sokan foglalkoznak, addig a másik, belsőbb probléma sokkal homályosabban vajúdik az emberek lelkében: a kulturált kevesek és a kultúrátlan nagy tömeg áthidalhatatlan kettősségének problémája. S itt nem a nevelés hatásos vagy hatástalan, általános vagy zártkörű voltáról van szó, hanem kultúrformánk szükségszerű következményéről. Ebben a kultúrában a szellemi értékek olyan túlfeszített magasságba vannak emelve, amit a nagyobb rész csak nehéz szellemi erőfeszítéssel tudna úgy-ahogy követni. Szédületesen megnőtt a távolság élenjárók és átlag között, mert mai formáink szerint minden ember a maga külön világába zárva maga kell hogy kialakítsa kultúráját: a vágyat, hogy a kultúrértékeket megismerje, az ízlést, hogy köztük eligazodjék, s a kitartást, hogy hozzájuk fölemelkedhessen. Minthogy a kultúrértékek nem jönnek helyünkbe, hanem kinek-kinek tetszésére van bízva, hogy fáradjon értük, csak a legjobbak jutnak el a szellemi magasságok, az érzelmi mélységek végső határáig. A tömeg erőfeszítést unva, az értékeket nem is sejtve – semmi sem vonzza, semmi sem kényszeríti – végleg elszakad a kultúra minden megnyilvánulásától, s fejletlen racionális énjének kiélésében meg van elégedve a világgal. Márpedig kultúrértékekkel való érintkezés nélkül csak az lehet az eredmény, amit látunk: zavar az értelemben, meghatódottság nélküli sivárság az érzelmekben.

A népkultúrában nincs meg ez a kettősség. A hagyományban

össze van fogva egy kultúrában elit és átlag; amit az produkál és élvez, azt emez is át tudja venni. A jobbak benne élnek egész világukkal a közösségben; kultúrájuk, érzelmeik példájával, a közös kultúra szépségeivel újból és újból átfürösztik a többieket, és megtartják érzelmi fogékonyságban, a kultúra termékeivel való kapcsolatban. Ezért ott az átlag sokkal emberibb teljeséget, művészi fogékonyságot mutat, az egész társadalom sokkal bensőségesebb emberséget, mint a mienk. Pedig ott is megvannak a rosszabb ízlésű, fejletlenebb érzelmi életű emberek, mint köztünk. Ez az átlag ott is éppúgy fogékony a selejtesre, a felkapott, divatos, múltó hangokra, mint a mi tömegemberrünk. De a hagyományban élő társadalom mégis állandóan belekapcsolja őket is az igazi szépségekkel, a mély meghatottság megtisztító pillanataival abba a felsőbbrendű világba, amit kultúrának nevezünk.

Ott a jobbak a többiekkel állandó termékeny kapcsolatban vannak, s minden, amit magukban kialakítanak, hat a körülötük élőkre is, addig nálunk elit és tömeg halad két külön úton, mely sohasem érintkezik egymással. Bármilyen szellemi távlatokig jusson el az élcsapat, az teljesen hatástalan a tömegre, amelynek fogalma sincsen távlatokról; azok csak távolabbra visznek egymástól tömeget és élenjárót. Sőt eljön a „tömegek lázadása”, amikor az önmaga valóságának öntudatára ébredt tömeg megunván a jobbak mégoly csekély irányítását is, a maga képére akarja alakítani a világot, és elnyeli a szellem kis csapatát.

Már Vörösmarty agyát foglalkoztatta ez az ijesztő kettősség, súlyosbítva a nyomor és gazdagság kettősségével. Nagy szellemünk már akkor érezték saját bőrükön sajogni azokat a kérdéseket, amelyeket Európa csak most kezd érezni? Vörösmarty,

a fejlődésben boldogan hívő 19. század gyermeke már látta a „rettentő tanulságot”:

Hogy míg nyomorra milliók születnek,
Néhány ezernek jutna üdv a földön,
Ha isten ésszel, angyal értelemmel
Használni tudnák éltők napjait.

.....
Országok rongya, könyvtár a neved!

.....Ment-e

A könyvek által a világ elébb?

Ment, hogy minél dicsőbbek népei,

Salakjok annál borzasztóbb legyen.

Itt a biztató tanulsága a népkultúrának, csak azt kell megfejtünk, hogy mivel éri el az egyensúlyt a népkultúra, s hogy lehet ezt magasabb világban is érvényesíteni? Vajon nem Kodály útja-e a végső megoldás, csak helyesen megválasztott nevelési módokra van szükség, a kultúra eljuttatásán múlik a kérdés? Azt hiszem, a nevelési problémán túl része van ebben *társadalmunk szerkezetének* is.

Az a termékeny együttműködés, a jobbak állandó példaadó hatása, amellyel környezetüket is emelik, előttük folytonosan hitet tesznek a magasabb értékek mellett, vágyat ébresztenek irántuk, és a kiválóbbak példája segítségével a többiek is eljutnak a szépségek megértéséig – ilyen termékeny kapcsolat csak *kis egységben* fejlődhet ki, egymást állandóan ellenőrző, *minden vonatkozásban* figyelő közösségben. Nagyobb keretek közt elvesz az ember, nincs meg az egyéneknek egymást ismerő meleg kapcsolata s az életeknek egymásra ható, meleg közelsége. Men-nél többen vagyunk, annál inkább magunkra vagyunk. A nagy

keretek közt ide-oda csapódó életek tömegében az egyén mindig csak egy-egy viszonylatban, egy-egy tulajdonságával fordul a többiek felé; nincs meg a jobbaknak feltétlen és élettéljes hatása; hiszen itt maga a jobbak felismerése, a kiválasztás is reménytelenebb, mint kis egységben, ahol az életviszonyok sokféle lehetőségében tapasztalja a felsőbbrendűséget a közösség; ahol nem felületi érintkezésben találkozik ember emberrel, hanem alapos, mély megismerésben. A hagyományos világ kis egységeiben azért egészségesebb a szelekció. A jobbak élete a kis közösség megértő kiválasztásában értelmet kap, itt gyökere van az embernek!

Csak ott fejlődhet ki az az érzelmi gazdagság is, az érintkezésnek hagyományosan kialakult, meleg emberi színessége, amely a polgári világ után oly közvetlenül megcsapja az embert falun. Kis közösségben, állandó érintkezésben van idő a felmelegedésre s a formáknak is melegebbé tételére; az egymással szemben kifejezett érzelmeknek megvan az emléke, ami tovább gazdagítja mind az érzelmeket, mind a kifejezési formákat. Mindezekhez idő kell és állandóság – emberi kapcsolat. Épp ezek hiányoznak a nagy egységek életéből. Sokakkal, idegenekkel nem állhatok ilyen viszonyban, amikor az áramló élet pillanatokra vet össze valakivel, aztán megyünk szét a magunk külön életébe. Amott, kis keretek közt az érzelem rögzítése mindenkiel szemben is érvényes formákban lehetséges: a *kevés* és *ismert* mindenkiel szemben.

De ha itt a kis egységet magasztaljuk, már zúdíttuk is magunkra az ellentmondást, hogy a falu maga tagadja meg magát, amikor elhagyja a nép és özönlik a városba. A „Landflucht” ellenem bizonyít.

Meg vagyok róla győződve, hogy ezt a kérdést éppen úgy túlságba vitték, mint a népkultúra problémáit. Nálunk, igaz,

tódul a nép oda, ahol megélhetést talál, tehát leginkább a városokba. De ez még nem „Landflucht”, csak az a természetes folyamat, hogy az a népfölösleg, amelyet a jelen helyzetben nem tud eltartani a vidék, megy máshová, ahol el tudják tartani. Ha ugyanott mezei munkával vagy földhözjuttatással kenyeret adnak neki, nagyobb része megmaradna a vidéken. „Landflucht” ott van, ahol üresen maradnak a földek, mert aki megélhetne rajtuk, az is városba költözik. Nálunk ez még csak igen elszigetelt esetekben, egy vékony rétegnél fordul elő, és bőven van tartalék, amely betölti a támadt űrt. S ha eddig kiemelték a faluellenes hangokat, hadd emeljem ki én a faluhoz való ragaszkodást, amivel sokkal több alakban találkoztam: emberrel, aki nyolc éve dolgozik Pesten, családját otthon, noha eltarthatná őket „polgárként” Pesten is, de ott akarják felépíteni házukat. Pest csak kereseti lehetőség, élni odahaza akarnak a faluban. Ezt a példát száz alakban láthattam pesti munkahelyeken és nem egy faluban; általánosíthatom a példát a palóc, matyó építőmunkásokkal, hazatért amerikaiak tömegével. Erdei Ferenc maga is szállt meg velem együtt egy halasi tanyán, ahol a gazda harmincévi pesti szolgálat után pesti felesége ellenére vett magának földet, tanyát, holott az első nyáron elájult a már szokatlan munkában. És hány példával találkoztam vidéki értelmiségiek, egyetemi hallgatók közt, akik még pár napos látogatásra sem tudják megszokni Pestet, s falujukból vesznek részt – néha igen tevékenyen – a szellemi életben. Egészen bizonyos, hogy az emberek egy része kimondottan falulakó, másik része kimondottan városlakó, és köztük a nagy rész élete körülményei és megszokás alapján lesz egyik vagy másik. A falu tehát éppen úgy szükséges, mint a város, a kettő nem zárja ki egymást. Én magam is híve vagyok Erdei tanyás városának, mint ahogy az idegenségét levetkőző, modern világvárosnak, szülővárosom-

nak is mindig híve leszek csakúgy, mint a történelmi levegőjű Kassának, Kolozsvárnak. Legyen minél sokszínűbb a magyar élet, legyen minél több lehetőségünk az élet megélésére. Minél többféle életforma, minél többféle emberi típus példája gazdagítsa közösségünket, hogy sok színben bontakozzon ki benne a magyarság. Mert az *egyoldalú* ország gyenge és törékeny, a sokoldalú boldog és erős. Ebben a formában ma is érvényes a Szent István-i mondat.

De a falu, a kis egység példáját is bele kell építenünk társadalmunkba és kultúrterveinkbe, ha ki akarunk jutni a mai zsákutcából. Addig kell ezt megtennünk, míg a hagyományos formák még egy ideig életben vannak, és az emberekben fenntartják a fogékonyságot a kultúra iránt. Az a nagy kultúréhség, amit a parasztságnál tapasztalunk, a polgárosult életben külsőségekben kielégül. (A munkásság egy részének tiszteletre méltó kultúrszomja már csak éppen olyan „elit” jelenség a proletárok, munkások, iparos-kispolgárok tömegében, mint a valóban művelteké az értelmiségben.) Ezt a kultúréhséget csak megszakítatlan folytonosságban: kultúrától kultúráig emelve tudjuk bennük megőrizni és valódi emberség alapjává tenni. Csak egy pillanatra se engedjük kiszakadni a népet a kultúrával való kapcsolatból, mert akkor menthetetlenül visszazuhan a „barbár átmenetbe”, ahonnan többé nincs kiút.

Kodály példája a bizonyosság, hogy ilyen felemelés lehetséges. Miért nem fogunk hozzá kitervelni minden vonalon, pontosan, hogy mit is akarunk? Az idők nem várnak, s kár volna azokat az erőket, amelyek most mindenkit a megújulás felé hajtának, nem a legmagasabbra törő erőfeszítésre fogni be, és elakadni egy nem szükségszerű közbeeső állomáson.

Ki kell tervelnünk a legapróbb részletekig, hogy az élet hogy folyjék a kereteken belül: a társadalom, a kultúra, az egyén bol-

dogsága. A gondolatok tisztázását kell legalább elvégezni a legjobbaknak, ha azt remélik, hogy a hajdani reformnemzedék szerepét tudják betölteni. Vörösmarty, Kölcsey problémái várnak ránk, száz éve vajúdó problémák várják száz év tanulságai után a megoldást.

1943

Mimuselemek a magyar betlehemes játékban

A magyar betlehemes játék eddigi kutatói a játék eredetét egyetértőleg a nyugati misztériumhagyományokból és egyházi kezdeményekből vezették le. Egyedül a pásztorok tréfás jelenetei nem illettek bele ebbe az elképzelésbe. Ezért sejtettek a kutatók valamilyen más származású – pogány alakoskodó – maradványt ezekben az elemekben, mely másodlagosan került bele a magas kultúrából származó szokásba. Ez azonban csak feltevés maradt, minthogy magát a szokást nem sikerült kimutatni. Sebestyén Gyula regöselemek beolvadását tételezi fel, Seemayer Vilibáld pedig a tél-tavaszi vetélkedésének szokását látja a felvidéki pásztorok egy jelenetében.

Benedek Andrással közösen feljegyzett istenesi (bukovinai székely) játékunkban néhány olyan új vonás merült fel, mely más összefüggésekre hívta fel a figyelmet. Ebben a pásztoroknak van egy sajátságos jelenete, amikor hosszú botjukat egyik végével a földbe szúrják, s lovagló ülésben felkuperodnak rá. A bot ilyen alkalmazásában Benedek András phallikus jelleget sejtett, különösen a szereplőknek ez alkalommal (játékon kívül) tett megjegyzései és nevetgélése alapján. Új vonás volt az is, hogy a pásztorok szokott tréfás jelenetében az „öreg pásztor” költögetése alkalmával „orvosért” kiáltanak, aki fel is éleszti a halottnak hitt öreget. Legfeltűnőbb volt azonban a pásztorok maszkja, amely minden eddig ismert magyarországi alakoskodásnál gazdagabb és érdekesebb; mindegyikük egész testében